

Петришин Л. П.
кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри обліку та оподаткування
Львівського національного аграрного університету

Petryshyn L. P.
Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor,
Head of the Department of Accounting and Taxation
Lviv National Agrarian University

МІЖРЕГІОНАЛЬНІ ВІДМІННОСТІ В ЕКОНОМІЧНІЙ ПОВЕДІНЦІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

INTERREGIONAL DIFFERENCES IN ECONOMIC BEHAVIOR OF AGRICULTURAL ENTERPRISE

Анотація. У статті проведено аналіз відмінностей в економічній поведінці сільськогосподарських підприємств різних економічних районів України. Сформовано систему її показників. Виявлено відмінності в динаміці виробництва валової продукції, галузевій структурі та розмірах сільськогосподарських підприємств. Визначено основні чинники, які спричинили наявні відмінності.

Ключові слова: економічна поведінка, сільськогосподарські підприємства, галузева структура, розміри підприємств, доходи домогосподарств.

Вступ та постановка проблеми. Кожне сільськогосподарське підприємство має притаманну лише йому, специфічну економічну поведінку. Вона формується під впливом багатьох чинників внутрішнього та зовнішнього середовища, але визначальними серед них є особливості його розташування та управління. Однак значна частина сільськогосподарських підприємств в аналогічних ситуаціях має схожу економічну поведінку, адже схожими є вихідні умови досягнення ними ключової стратегічної мети – отримання якомога більшої маси прибутку. Одним з таких чинників є територіальний.

Можна виявити багато спільного в економічній поведінці сільськогосподарських підприємств, розміщених в одній і тій самій природно-кліматичній зоні. Це виявляється насамперед у схожій виробничій, особливо галузевій, структурі, в основі якої лежить природний процес спеціалізації виробництва. Такі особливості економічної поведінки сільськогосподарських підприємств породжують міжрегіональні відмінності в ній.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблеми економічної поведінки підприємств присвятили свої праці А.А. Верещагін [1], Н.П. Войнаренко [2], В.В. Войтко [3], Т.А. Грачова [4], Г.В. Капленко [5], Н.П. Карачина [6], А.В. Кудінова [7], Ю.М. Лозовик [8] та інші вчені. Їхні праці стали значним внеском в економічну науку як у прикладному, так і в теоретичному планах. Однак поза межами їхніх досліджень залишаються відмінності в економічній поведінці сільськогосподарських підприємств різних регіонів країни.

Метою статті є оцінка міжрегіональних відмінностей в економічній поведінці сільськогосподарських підприємств.

Результати дослідження. Розрізняють економічне районування макро-, мезо- та мікрорівнів. Крім того, у вітчизняній та зарубіжній економічній науці розрізняють комплексне, інтегроване та галузеве районування. Основою районування за першою ознакою є наявність відмінностей у формуванні територіально-виробничих комплексів між різними регіонами країни. На макрорівні в

сучасних українських реаліях йдеться про наявність певних важливих чинників, які дають змогу виділяти спільні ознаки у функціонуванні економічної та соціальної сфер на рівні адміністративних областей, районів, сільських та міських рад. За другою ознакою це районування відповірно до основних чинників розвитку галузі сільського господарства.

Вітчизняні науковці розробили дуже широкий спектр підходів до економічного районування, хоча всі вони однозначно вважають, що ключовими при цьому виступають ознаки специфіки та цінності. Крім того, неодмінною умовою є прив'язаність певної території до її ядра – економічного, соціального, демографічного чи іншого. Відповідно до цього вони поділяють всю територію країни на певну кількість макрорегіонів.

В контексті цього дослідження в Україні виділено 5 регіонів: Західний, Північний, Південний, Центральний та Східний. Слід зазначити, що сільське господарство як неосновний вид економічної діяльності у країні не може бути головним чинником виділення цих регіонів. До Західного регіону відносяться Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Хмельницька та Чернівецька області; до Північного – Житомирська, Київська, Сумська та Чернігівська області; до Південного – Миколаївська, Одеська та Херсонська області; до Центрального – Вінницька, Кіровоградська, Полтавська та Черкаська області; до Східного – Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська та Харківська області. Незважаючи на те, що головною ознакою для виділення цих регіонів зовсім не виступала сільськогосподарська галузь, таке економічне районування, на нашу думку, відповідає потребам нашого дослідження.

Усі названі регіони щодо галузі сільського господарства чітко різняться за такими чинниками, як неоднакові природно-економічні умови для вирощування різних сільськогосподарських культур та тварин; відмінності у відношенні сільських жителів до розвитку особистих селянських господарств та сільськогосподарських підприємств; відмінності в природно-економічних умовах розвитку різ-

них галузей рослинництва і тваринництва; особливості тих груп сільського населення, які залучені чи потенційно можуть бути залучені до процесу виробництва в сільськогосподарських підприємствах; особливості формування територіальних комплексів для діяльності сільськогосподарських підприємств; наявність серед місцевих жителів осіб з добре розвинутим підприємницьким хистом для його реалізації в сільськогосподарській галузі. Зауважимо при цьому, що, скоріше за все, є й ті чинники, дію яких ми не цілком собі уявили.

З числа найважливіших показників, які характеризують економічну поведінку сільськогосподарських підприємств в окремих регіонах країни, слід, на нашу думку, виділити такий, як динаміка обсягів виробництва валової продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах упродовж того часу, коли цей процес став характерним для всіх регіонів. Оскільки основні нормативно-правові акти, які сприяли розвитку сільськогосподарського підприємництва, були прийняті наприкінці минулого століття, то точкою відліку можна вважати 2000 рік. Саме в тому році стали помітними результати аграрної реформи. Темпи зростання вартості валової продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах регіонів протягом 2000–2016 років, по-перше, свідчать про ступінь готовності жителів окремих регіонів до здійснення такого роду економічної діяльності в умовах пострадянського періоду, в якому вона не тільки не підтримувалася, але й досить жорстко придушувалася. По-друге, в цьому показнику знаходять відображення не лише потенційні можливості сільських жителів регіону, але й їхні практичні здібності у здійсненні своїх намірів.

Протягом 2000–2016 років загальний обсяг виробництва валової продукції у країні збільшився у постійних цінах 2010 року з 58,0 до 145,1 млрд. грн., тобто в 2,5 разів. При цьому темпи зростання обсягів валової продукції у розрізі виділених вище економічних районів не надто різнилися між собою. Найвищими вони виявилися в Західному регіоні (285,7 відсотків), а найнижчими – у Східному (211,8 відсотків). Порівняння цих показників засвідчує незначні відмінності в рівні підприємливості місцевих (переважно сільських) жителів та їхній здатності освоювати нові сфери ведення успішного бізнесу. Підприємці з різних регіонів країни, які вирішили присвятити свою діяльність сільському господарству, володіють приблизно однаковим хистом для ведення бізнесу, його розширення та забезпечення прибутковості.

Однак при цьому слід відзначити збереження значних відмінностей в обсягах виробництва валової продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь. При середньому значенні цього показника по країні у 2016 році у 706,2 тис. грн. у Центральному регіоні він склав 910,6 тис. грн., а у Східному – 491,1 тис. грн., що в 1,8 разів менше. Відмінності між економічними регіонами країни протягом 2000–2016 рр. не лише не вирівнялися, але й підсилювалися, незважаючи на відносну співрозмірність темпів їх зростання.

Темпи зростання обсягів виробництва валової продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах протягом 2000–2016 років не привели до вирівнювання міжрегіональних відмінностей в обсягах виробництва валової продукції на 100 га сільськогосподарських угідь, однак вони принаймні не стали чинником зростання цих диспропорцій.

Показник динаміки виробництва валової продукції в сільськогосподарських підприємствах є важливим для

оцінки рівня готовності вітчизняного аграрного бізнесу розвиватися і досягати власних економічних цілей в конкурентній боротьбі з іншими бізнесами. Зростання обсягів виробництва свідчить про перспективний характер цього виду бізнесу. Однак про цьому важливою є його структура, яка виражається у співвідношенні галузей рослинництва і тваринництва в загальному обсязі реалізованої продукції.

Упродовж 2000–2016 років зміни у співвідношенні між основними галузями сільськогосподарського виробництва були незначними. Якщо в 2000 році питома вага галузі рослинництва у загальній вартості валової продукції складала 78,1 відсотків, то в 2016 році – 79,0 відсотків. Аналогічними були структурні зміни в розвитку галузі тваринництва. Протягом 2000–2016 років питома вага цієї галузі у вартості валової продукції знизилася з 21,9 до 21,0 відсотків. Однак у розрізі економічних змін країни ці зміни були значно активнішими. Зокрема, в Північному регіоні питома вага галузі рослинництва протягом 2000–2016 років зросла з 69,1 до 79,2 відсотків, а в Південному – з 85,8 до 93,0 відсотків. Водночас у Західному регіоні вона знизилася з 76,9 до 74,3 відсотків. Звичайно ж, зміни в питомій вазі галузі тваринництва були аналогічними.

Слід зазначити, що розвиток галузі тваринництва був недостатнім у всіх економічних районах країни. Однак особливо небезпечним для економічної безпеки країни упродовж 2000–2016 років він був у Південному та Східному економічних районах. Але навіть в Центральному районі, для якого характерний найвищий показник питомої ваги тваринництва у структурі продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах, він не сприяє підвищенню рівня продовольчої та національної безпеки.

Одним з важливих показників результатів економічної поведінки сільськогосподарських підприємств у регіонах є їхні розміри, оскільки вони регулюються організаційними заходами з їхнього боку, а не певними державними нормативно-правовими актами. Підприємства самі вирішують питання формування власних розмірів через заходи із самоорганізації, злиття та поглинання.

У 2016 році середньостатистичне сільськогосподарське підприємство країни виробляло 3,04 млн. грн. валової продукції у постійних цінах 2010 року. При цьому найбільші за розмірами сільськогосподарські підприємства сформувалися у Північному економічному районі, а найменші – у Південному (5,20 і 1,56 млн. грн. відповідно). Така значна різниця в цьому показнику видається нелогічною, оскільки в радянські роки в степах України функціонували значно більші підприємства порівняно з іншими регіонами. Більш ніж трикратна різниця в показниках розмірів підприємств за обсягом виробництва валової продукції стала, вочевидь, результатом докорінних змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі їх функціонування.

Порівняння розмірів сільськогосподарських підприємств у різних економічних районах за показником розміру сільськогосподарських угідь, що припадає в середньому на одне господарство, показує, що в цій сфері міжрегіональні відмінності менш помітні. Якщо в Північному економічному районі цей показник у 2016 році склав 661 га, то в Південному – 285 га, тобто в 2,3 разів менше. Однак відмінності у величині таких показників, як розміри сільськогосподарських підприємств, середня кількість найманих працівників, кількість поголів'я великої рогатої худоби та свиней, значно більші. На основі цього можна зробити висновок про те, що велика різниця

в розмірах сільськогосподарських підприємств в економічних районах склалася не під впливом відмінностей у продуктивності полів і ферм, а під впливом певного кола чинників середовища, насамперед зовнішнього. Основним серед цих чинників, на нашу думку, є наявність на території Північного економічного району найбільшого за чисельністю міста країни – її столиці.

Мешканці Києва мають значно вищий рівень доходів порівняно з жителями інших регіонів країни. Так, у квітні 2017 року середня заробітна плата складала 10 788 грн., що в 1,6 разів більше від середнього показника по країні, а порівняно з Чернівецькою та Тернопільською областями більше, ніж удвічі.

Відмінності в економічній поведінці сільськогосподарських підприємств у регіонах країни завжди були в минулому і будуть в майбутньому. Важливо, щоб вони не суперечили об'єктивним закономірностям розвитку АПК і всієї національної економіки.

Це дає змогу киянам краще харчуватися, ніж жителі інших регіонів. Але навіть за дотримання жителями міста середніх по країні норм споживання продуктів харчування м. Київ є найкрупнішим їх споживачем. Згідно з даними Головного управління статистики у м. Києві у 2015 році споживання продуктів харчування в домогосподарствах (в перерахунку на первинний продукт) у середньому за місяць з розрахунку на одну особу мало такі показники: м'яса і м'ясопродуктів – 5,5 кг; молока і молочних продуктів – 22,2 кг; яєць – 22 штуки; риби і рибопродуктів – 1,4 кг; цукру – 2,5 кг; олії та інших рослинних жирів – 1,5 кг; картоплі – 4,5 кг; овочів та баштанних – 8,5 кг; фруктів, ягід, горіхів та винограду – 5,0 кг; хліба і хлібопродуктів – 6,8 кг. У табл. 1 проведено порівняння обсягів річного споживання продуктів харчування з можливостями їх постачання в місто сільськогосподарськими підприємствами Північного економічного району.

Проведені розрахунки показали, що сільськогосподарські підприємства Північного економічного району в принципі здатні забезпечити продовольчі потреби жителів м. Києва в таких видах продуктів харчування, як м'ясо і м'ясопродукти, яйця, картопля, хліб і хлібні продукти, цукор. Однак при цьому слід враховувати, що значну частину продовольчих потреб міста забезпечують виробники – власники особистих селянських господарств, а також той факт, що на території Київської області розміщені й інші великі та малі міста, які також мають свої продовольчі потреби.

Крім того, міські жителі займають значну питому вагу у структурі населення в інших областях Північного економічного району. Однак дані табл. 1 засвідчують наявність передумов для забезпечення продовольчих потреб саме

м. Києва. Адже сільськогосподарські підприємства інших економічних районів також безпосередньо причетні до цього процесу.

Наявність на території Північного економічного району такого крупного міста, як Київ, у якому поступово формуються європейський стиль життя і структура споживчого попиту, має значний вплив на розвиток та економічну поведінку розміщених на його території сільськогосподарських підприємств. Але водночас сільськогосподарські підприємства регіону беруть надзвичайно обмежену участь в забезпеченні жителів Києва овочами та баштанними, а також фруктами і ягодами. Певною мірою такий висновок стосується і молока та молочних продуктів.

Узагальнюючи результати аналізу статистичних даних, можна зробити висновок, що економічна поведінка сільськогосподарських підприємств Північного економічного району дещо відрізняється від їх поведінки в інших регіонах країни. Однак певні її ознаки характерні також і для нього.

Згідно з положеннями економічної теорії для сільськогосподарського виробництва надзвичайно велике значення має близькість до великих міських центрів. Вона має безпосередній вплив на рівень його інтенсивності та структуру виробництва. Аналіз даних вітчизняної статистики свідчить про те, що цей вплив не є достатнім для переорієнтації діяльності сільськогосподарських підприємств на задоволення потреб вітчизняного споживача навіть на прикладі наймогутнішого вітчизняного споживача продуктів харчування – м. Києва. Розміщені поруч з містом сільськогосподарські підприємства не готові змінювати свою економічну поведінку таким чином, щоб вона дала змогу комплексно забезпечувати весь спектр продовольчих потреб міста.

Слід зазначити, що, відповідно до економічної теорії, великими потенційними можливостями щодо впливу на економічну поведінку сільськогосподарських підприємств повинні володіти не лише столиці, але й інші великі за розмірами міста. Задля проведення відповідного статистичного групування було відібрано міста з чисельністю жителів понад 0,5 млн. осіб. Це такі міста, як Київ, Харків (1,5 млн. осіб), Запоріжжя (766 тис. осіб), Дніпро (993 тис. осіб), Одеса (1 017 тис. осіб), Львів (729 тис. осіб) та Кривий Ріг (652 тис. осіб). Вони розміщені в шести адміністративних областях країни.

Встановлено, що в першій групі областей, в яких розміщені великі міста з чисельністю жителів понад 0,5 млн. осіб, середній обсяг виробництва валової продукції сільського господарства у постійних цінах 2010 року з розрахунку на одне сільськогосподарське підприємство

Таблиця 1

Порівняння обсягів споживання продуктів харчування мешканцями м. Києва та можливостей його забезпечення сільськогосподарськими підприємствами Північного економічного району, 2016 рік

Вид продукту	Фактичне споживання на 1 особу за 2015 рік, кг	Річний обсяг споживання, тис. т	Обсяг виробництва в с/г підприємствах Північного економічного району
М'ясо і м'ясопродукти	66	264	271
Молоко і молочні продукти	266	1 064	719
Яйця, млн. штук	264	1 056	2 664
Картопля	54	216	241
Овочі та баштанні	102	408	81
Фрукти і ягоди	60	240	9
Хліб і хлібні продукти	82	328	11 915
Цукор	30	120	315

Джерело: власні розрахунки автора

складав 1,95 млн. грн., а в другій групі, в якій таких міст немає, цей показник складав 3,61 млн. грн., що в 1,9 разів більше. Якщо питома вага продукції тваринництва в сільськогосподарських підприємствах першої групи складала 20,0 відсотків, то в другій – 22,4 відсотків. Це означає, що наявність великих міст на території певної адміністративної області не мала помітного впливу на розмір і структуру сільськогосподарського виробництва.

Важливим показником, який характеризує економічну поведінку сільськогосподарських підприємств, є обсяг виробництва валової продукції на 1 га сільськогосподарських угідь. Виявляється, що цей показник в неурбанізованих регіонах в 1,7 разів вищий порівняно з урбанізованими. Це також суперечить основним теоретичним постулатам економічної науки, але це базується на офіційних даних вітчизняної статистики. Крім того, слід зазначити, що в неурбанізованих регіонах також вищі показники площі сільськогосподарських угідь та кількості найманих працівників з розрахунку на одне сільськогосподарське підприємство.

Висновки. Рівень урбанізації того чи іншого регіону, який неодмінно повинен виступати чи не основним чинником економічної поведінки сільськогосподарських підприємств, насправді таким не є. Пояснення цього вітчизняному феномена вбачаємо в надзвичайно низькому рівні купівельної спроможності домогосподарств (насамперед, міських), оскільки саме вони є основними покупцями агропродовольчих товарів. Додаткові труднощі виникають також у зв'язку з тим, що навіть цей невисокий рівень

доходів домогосподарств не відзначається стабільністю, що породжує нестійкий характер попиту на більшу частину агропродовольчих товарів. Важливим дестимулятором активності населення в підтриманні й нарощуванні доходів виступає вкрай невдала урядова політика в цій сфері, яка зводиться не до забезпечення необхідного рівня мінімальної заробітної плати як основи системи грошових доходів, а до розвитку програм надання житлово-комунальних субсидій та підтримки малозабезпечених родин.

В таких умовах сільськогосподарські товаровиробники змушені розвивати лише ті сфери, які орієнтовані на внутрішній ринок, які забезпечують більш-менш стабільні можливості отримання прибутків. Але основні зусилля й інвестиції навіть у високоурбанізованих регіонах сільськогосподарські підприємства спрямовують на розвиток експортоорієнтованих виробництв.

Міжрегіональні відмінності в доходах домогосподарств не можна вважати єдиним чинником. Крім нього, діють й інші чинники. Підтвердженням цього є наявність значних відмінностей в економічній поведінці сільськогосподарських підприємств в інших, крім Північного та Південного, регіонах. Серед цих чинників варто відзначити такі, як місцеві традиції сільськогосподарського підприємництва, історичні особливості структури сільськогосподарського виробництва, відмінності між регіонами щодо наявності підприємців-лідерів, а також розвиток крупних підприємств агропродовольчої та неагропродовольчої сфер, які значну частину своїх ресурсів інвестують у розвиток сільського господарства.

Список використаних джерел:

1. Верещагин А.А. Экономическое поведение хозяйствующих субъектов в условиях олигополистической структуры рынка : автореф. дис. ... канд. экон. наук / А.А. Верещагин. – Ярославль, 2010.
2. Войнаренко М.П. Фактор економічної поведінки у діяльності підприємств / М.П.Войнаренко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – № 6. – Т. 1. – С. 61–65.
3. Войтко В.В. Управління поведінкою організації (на прикладі промислових підприємств) : автореф. дис. ... канд. экон. наук / В.В. Войтко. – Х., 2004.
4. Грачева Т.А. Поведение экономического субъекта в условиях становления рыночных институтов : автореф. дис. ... канд. экон. наук / Т.А. Грачева. – М., 2005.
5. Капленко Г.В. Формування економічної поведінки підприємств : автореф. дис. ... канд. экон. наук / Г.В. Капленко ; НАН України. Ін-т регіон. дослідж. – Львів, 2005.
6. Карачина Н.П. Економічна поведінка машинобудівних підприємств : автореф. дис. ... докт. экон. наук / Н.П. Карачина. – Львів, 2012.
7. Кудінова А.В. Підприємницька поведінка: сутність та детермінанти її еволюції / А.В. Кудінова // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 4. – С. 104–111.
8. Лозовик Ю.М. Стратегічна поведінка підприємства на олігополістичному ринку (на прикладі українських підприємств – виробників мінеральних добрив) : автореф. дис. ... канд. экон. наук / Ю.М. Лозовик ; ДВНЗ «Київський національний економічний ун-т ім. Вадима Гетьмана». – К., 2008.

Анотація. В статті проведено аналіз різних в економічному поведінці сільськогосподарських підприємств різних економічних районів України. Сформована система його показателів. Виявлені различия в динаміці виробництва валової продукції, отраслевої структури і розмірах сільськогосподарських підприємств. Определены основные факторы, которые вызвали имеющиеся различия.

Ключевые слова: економічне поведіння, сільськогосподарські підприємства, отраслева структура, розміри підприємств, доходи домогосподарств.

Summary. The article analyzes the differences in economic behavior of agricultural enterprises of various economic regions of Ukraine. A system of its indicators has been formed. The differences in the dynamics of production of gross output, branch structure and sizes of agricultural enterprises are revealed. The main factors that caused the existing differences are determined.

Key words: economic behavior, agricultural enterprises, branch structure, size of enterprises, household incomes.